

Buddhisme

Af forskningsbibliotekar, mag.art.
Frede Møller-Kristensen

En af de store verdensreligioner, buddhismen, opstod i Nordindien omkring 500 f. Kr. Dens grundlægger, fyrstesønnen Siddharta Gauama (ca. 560-480 f. Kr.), fik ifølge traditionen tilnavnet Buddha ('en vakt'), efter at han i sit 35. år havde nået den fuldkomne erkendelse under botræet i Bodh Gaya. Tre store retninger udvikledes inden for buddhismen i Indien indtil den helt forsvandt fra moderlandet omkring 1200 e. Kr. Den bredte sig imidlertid ud over landets grænser og blev en vigtig religiøs faktor i store dele af Asien.

Den historiske baggrund

På Buddhas tid udgjorde præsteskabet og grupper af omvandrende asketer Indiens intellektuelle elite. Præsterne tilhørte brahmanklassen, den fornemste af landets fire sociale klasser, og var de officielle repræsentanter for den gamle vediske religion. Det var præsternes opgave at administrere de foreskrevne ofringer og ceremonier. Efterhånden blev de fordums mægtige guder stillet skyggen af selve offerhandlingen. Offeret blev en magisk kraft, der styrede hele verdensforløbet. Præsterne alene var i kraft af deres specielle viden i stand til at udføre de komplicerede offerhandlinger forskriftsmæssigt.

Der var imidlertid ortodokse tænkere, for hvem offert teorier og kosmiske spekulationer var af sekundær betydning. De rettede deres tanker mod mennesket selv og fandt i den menneskelige per-

sonlighed et permanent livsprincip, en 'sjæl' (atman). De nåede endvidere til den erkendelse, at denne bærende faktor i mennesket var identisk med verdensaltet, det allestedsvirkende brahman. I de samme kredse opstod forestillingen om genfødsel. Individet må vandre fra eksistens til eksistens. Det genfødes som menneske eller dyr, eller det genfødes i gudernes verden. Den næste eksistensform er betinget af individets handlinger i de foregående eksistenser. Disse tanker spirede frem i de ældste upanishadetekster og videreudvikledes i de følgende århundreder. De nye tanker trivedes side om side med den officielle religion. For upanishadetænkere blev 'ofring' ensbetydende med et helligt levned. De satte moralsk adfærd over rituelle handlinger. De omfortolkede de blodige vediske ofringer, men de forkastede dem ikke. Deres lære fik en plads i det etablerede system, fordi de accepterede præsteskabet som en privilegeret åndelig overklasse, og fordi de i hvert fald i teorien anerkendte de vediske skrifter som religiøs autoritet.

Præsteskabet tilhørte som omtalt brahmanklassen. Anderledes forholdt det sig med de grupper af omvandrende asketer, der prægede det religiøse liv på Buddhas tid. De kunne komme fra alle samfundslag. De nød stor anseelse i den brede befolkning og havde så meget til fælles i ydre kår, at de blev betragtet som en særlig stand. De gik med stav og tigger-skål rundt til folks huse for at tigge den daglige føde. Ofte gav de den gavmilde husholder eller en større forsamling belønning i deres religiøse anskuelser.

Læren om genfødslerne bekymrede mange af datidens religiøse mennesker. At skulle fødes og gå til grunde igen i én uendelighed åbnede deres øjne

Upasampada-kammavaca. Buddhistisk ritualtekst på pali i burmesisk kvadratisk skrift. Skrevet med rørpen og naturlak på lakerede og forsolvede palmeblade. Teksten reciteres i buddhistiske munkeforsamlinger i forbindelse med optagelsen af en ny munk i ordenen.

for tilværelsens forgængelighed. Målet for mange tænkende menneskers religiøse stræben blev frigørelse fra dette lidelsesfulde kredsløb. Ikke så få religiøse ledere tog afstand fra de autoritative elementer i den officielle religion. De blev af de ortodokse betragtet som kættere. To af dem formåede at fremsætte en lære, der fik betydning for eftertiden. Det var Mahavira, jainismens grundlægger, og Buddha.

Buddhas lære

Buddhas lære kunne ikke forliges med den officielle religion. Han ville ikke anerkende vedaerne som højeste religiøse autoritet, og han ville ikke acceptere brahmanklassen som en privilegeret overklasse. Buddha kunne ikke godtage, at brahmanerne i kraft af deres fødsel skulle være bedre end andre mennesker. På den anden side bekæmpede Buddha ikke præsteskabet. Han accepterede den bestående samfundsorden som en verdslig foreteelse, ikke som en guddommelig institution. Det, der mishagede Buddha mest ved vedareligionen, var sikkert de blodige dyrefringer, der indgik i de vediske ritualer. Buddha siger i en tekst, at den, der udfører blodige offerhandlinger, opnår det modsatte af det, han ønsker. Han tror, at han udfører en fortjenstfuld handling, men han pådrager sig skyld. Han tror, at han vil opnå en lykkel-

ligere tilværelse i næste eksistens, men han påfører sig en tilværelse i lidelse. Upanishadetænkere gav som Buddha udtryk for samme respekt for alt levende, men for dem dannede offerdyrene en undtagelse: „Han må ikke tilføje noget væsen ondt undtagen på de hellige steder“. Buddha forkastede imidlertid ikke enhver form for ofring. De daglige ofringer bestående af føde, som husholderne ofrede til guder og forfædre og undertiden til omvandrende asketer, billigede Buddha fuldt ud.

Der er visse lighedspunkter mellem Buddhas lære og samtidige ortodokse retninger. Det fundamentale udgangspunkt for Buddha er de centrale religiøse begreber, der var fremherskende på hans tid: Det uendelige kredsløb af vekslende tilværelser (sanskrit og pali *samsara*) og menneskets handlinger (sanskrit *karma*, pali *kamma*), der er bestemmende for dets skæbne i de næste eksistenser. Begge tankeretninger har det tilfælles, at mennesket er henvist til sig selv i sin søgen efter frelse, hverken guder eller ritualer kan bestemme dets skæbne. Det er menneskets egne handlinger, der alene er afgørende. I analysen af menneskets væsen kommer de to tankeretninger imidlertid til vidt forskellige resultater. Mennesket er i upanishaderne udstyret med et permanent selv, en 'sjæl', der er identisk med verdensaltet. For Buddha er mennesket et isoleret fæ-

nomen, ikke en del af noget universelt. Endvidere er Buddha af den opfattelse, at det er nytteløst at beskæftige sig med metafysiske spekulationer. Om verden er evig, eller om livsprincip ('sjæl') og legeme er identiske, er uden betydning for menneskets frelse.

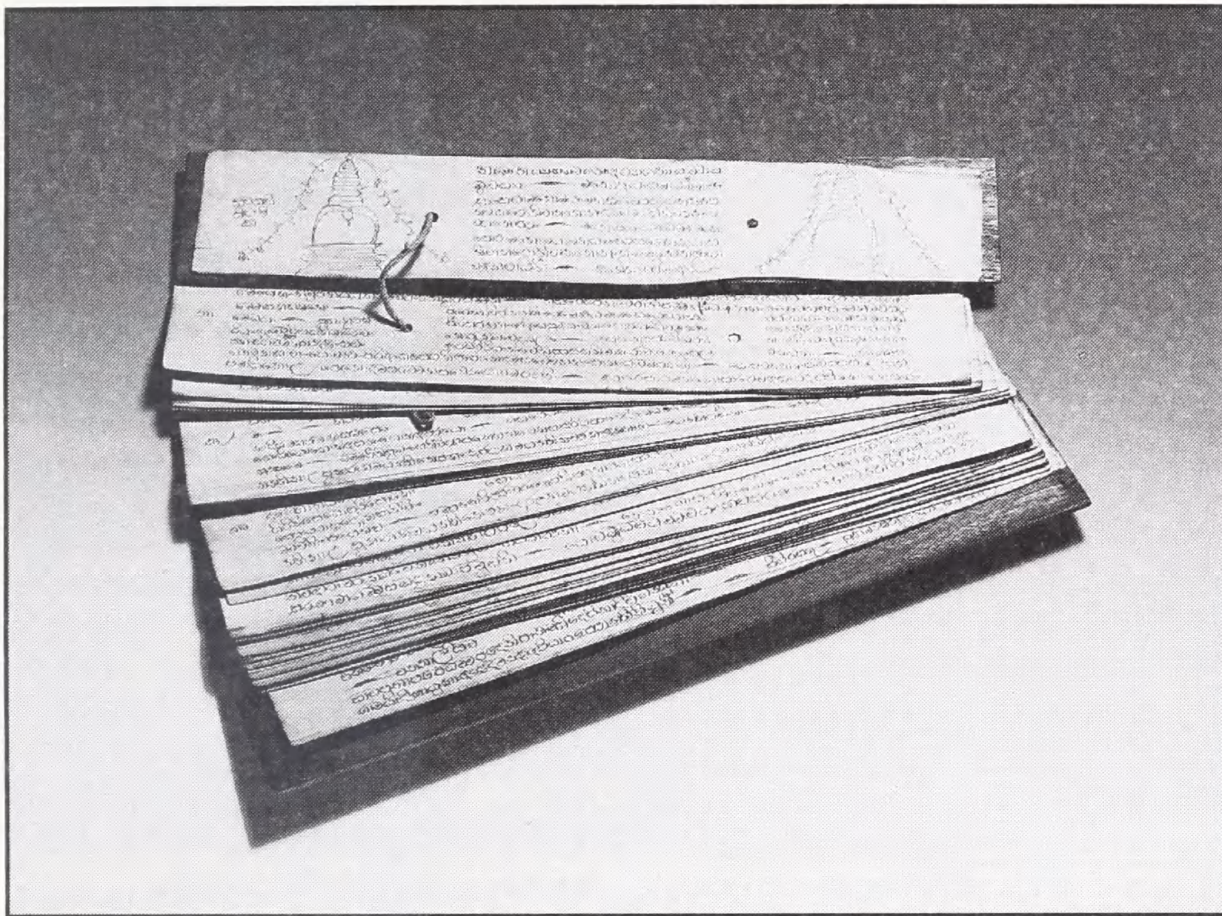
Den buddhistiske tradition anser den såkaldte Benaresprædiken for Buddhas første tale. Buddha udviklede ikke heri et religiøst filosofisk system. Den må snarere opfattes som en slags programerklæring, hvori han fremhæver nogle fundamentale begreber i en lære, som han ved senere lejligheder skulle uddybe i talrige taler og prædikener. Buddha indleder sin første prædiken med at sige, at der er to yderligheder, man skal holde sig fra: et liv i sansenydelser og et liv i selvplageri - først som forvænt prins og siden som fanatisk asket taler Buddha af egen erfaring. Han siger videre at han har fundet en middelvej, der åbner øjnene, vækker forstanden og fører til sindsro, til erkendelse, til klarhed og til nirvana. Denne middelvej kalder han for den *ædle ottedelte vej*. Den indgår i læren om de *fire ædle sandheder*, som han derefter forkynnder: 1) *sandheden om lidelsen*, idet fødsel, alderdom, sygdom og død er lidelse; det er lidelse at skilles fra det, man holder af, og lidelse ikke at få, hvad man begærer; 2) *sandheden om lidelsens oprindelse*, der skyldes 'tørst' efter sansenydelser og eksistens; 3) *sandheden om lidelsens ophør*, der består i helt og lidenskabsløst at standse denne tørst; 4) *sandheden om vejen, der fører til lidelsens ophør*, der er den ædle ottedelte vej: ret anskuelse, ret beslutning, ret tale, ret handlemåde, ret levevis, ret stræben, ret eftertanke og ret selvfordybelse.

I læren om de fire ædle sandheder anføres 'tørsten' dvs. begæret, som år-

sag til vore lidelser. I en anden læretæst, der indeholder den såkaldte *årsagskæde*, loven om fænomenernes opståen i afhængighed (sanskrit *pratityasamutpada*, pali *paticcasamuppada*), betragter Buddha lidelsesforløbet fra en anden synsvinkel. De tolv led i kæden omfatter bl.a. anlæg og drifter, bevidsthed, individets ydre form, sanserne, begæret, alderdom og død. De viser stadierne i et individs kredsløb gennem flere eksistenser. Individet går med summen af sine gerninger fra en tidligere tilværelse ind i den nuværende eksistens, der skaber betingelserne for en kommende eksistens. Uvidenhed (sanskrit *avidya*, pali *avjjaja*), dvs. mangel på indsigt i tilværelsens sande væsen, anføres som årsag til hele rækken af betingede forløb. Gennem den rette erkendelse kan det første led i kæden, uvidenheden, udslettes, og de følgende led i kæden vil bringes til ophør. Individet vil aldrig mere blive udsat for fødsel, alderdom og død.

Tre nøgleord går igen i de buddhistiske tekster: Alle fænomener er forgængelige (sanskrit *anitya*, pali *anicca*), alle fænomener er lidelse (sanskrit *dukha*, pali *dukkha*), og de er 'uden selv' (sanskrit *anatman*, pali *anatta*). Foranderligheden i tilværelsen skyldes, at alle elementer (sanskrit *dharma*, pali *dhamma* - ordet anvendes også i betydningen *Buddhas lære*) i fænomenernes verden er i ustandselig vekslen. De opstår og forgår hele tiden i afhængighed af hinanden. De har kun momentan eksistens. Som et lyn på himlen lyser de op for atter at forsvinde.

Et individ er efter buddhistisk opfattelse sammensat af *fem bestanddele*, 'grupper' (sanskrit *skandha*, pali *khandha*): 1) den *materielle form*, 2) *følelsen*, 3) *forestillingerne*, 4) *anlæg og drifter* (dvs. medfødte dispositioner) og 5) *bevidstheden*.

Palmebladshåndskrift på pali i singhalesisk skrift. Håndskriftet indeholder den buddhistiske sentenssamling Dhammapada. Det er den hyppigst oversatte buddhistiske tekst på pali. Den danske indolog Viggo Fausbøll udsendte i 1855 en kritisk udgave af Dhammapada, ledsaget af en latinsk oversættelse. Det var første udgave i Europa af en fuldstændig palitekst.

Alle vore handlinger, følelser og tanker kan føres tilbage til disse fem 'grupper', der består af forgængelige elementer (*dharma*). Hverken de fysiske eller de psykiske processer i mennesket kræver en permanent bærer af personligheden - et selv eller en sjæl. De er et samspil mellem de fem 'grupper'. Buddha spurgte engang sine disciple med henblik på de fem 'grupper': „Hvad der er forgængeligt, lidelsesfuldt og underkastet forandring, er det passende at betragte det som 'det er mit, jeg er det, det er mit selv'? - bestemt ikke, herre, svarede munkene“.

Når der ikke kan påvises et permanent selv i mennesket, rejser der sig na-

turligt det spørgsmål, hvad der følger individet over i næste eksistens. Da de elementer (*dharma*), der udgør et givet individ, til stadighed forgår, kan man ikke tale om identitet mellem den afdøde og det nye individ; men da de elementer, der udgør det nye individ, er opstået i afhængighed af de tidligere, er der skabt en kontinuitet.

Lampens flamme i første nattevagt er ikke identisk med flammen i sidste nattevagt, men alligevel er der en forbindelse mellem de to flammer. Den stadige strøm af skiftende elementer koordineres af loven om fænomeners opståen i afhængighed (*pratityasamutpada*). Hertil

kommer en overordnet styring, *loven om karma*. Det er menneskets gode og slette gerninger i tidligere eksistenser, der er afgørende for elementernes sammensætning i det nye individ. Mennesket har dog mulighed for at frigøre sig for det lidelsesfulde kredsløb. Den tredje 'sandhed' antyder *målet*, og i den fjerde 'sandhed' anviser Buddha den *vej, der fører til frelse*. Vejen til frelse er lang og besværlig. Et menneske, der slår ind på vejen, må være i besiddelse af store åndelige kvaliteter, erhvervet gennem talrige eksistenser. Det sidste led i den 'ottede vej', selvforydelse eller meditation, er utvivlsomt det vigtigste. Det var jo gennem meditation, at Buddha nåede til den rette erkendelse.

Målet for den religiøse stræben kalder Buddha i Benaresprædikenen *nirvana* (sanskrit; pali *nibbana* 'udslukkelse'). Nirvana er et ufatteligt begreb. De gamle tekster har vanskeligt ved at give en positiv karakteristik af selve tilstanden. Det at standse begæret, det at opgive begæret - begreber, der forekommer i den tredje 'sandhed' - anvendes i senere systematiske fremstillinger synonymt med nirvana. Man kan ikke udpege vinden ved dens form eller farve - og man kan ikke gribe vinden med hånden eller røre ved den, men alligevel eksisterer vinden. På samme måde eksisterer nirvana. Man kan ikke fremvise nirvana, hverken gennem farve eller form.

Munke og lægfolk

Den, der bekender sig til Buddhas lære og følger hans anvisninger, indgår ikke nødvendigvis i nirvana efter denne eksistens. Det kræver en åndelig modenhed, der er resultatet af mange eksistensers gode gerninger, at nå det endelige mål. De ældste tekster skelner mellem *fire religiøse stadier* på vejen til nirvana: 1) en *srotapanna* (sanskrit; pali *sotapanna* 'en der er indgået i strømmen') bliver højst genfødt syv gange, inden han når nirvana, 2) en *sakridagamin* (sanskrit; pali *sakadagamin*) vender kun tilbage til en menneskelig tilværelse endnu en gang; 3) en *anagamin* (sanskrit og pali) bliver aldrig genfødt i denne verden, idet han indgår fra en af de højeste gudeverdener i nirvana; 4) en *arhat* (sanskrit; pali *arahant* 'en værdig') indgår direkte i nirvana uden hverken at blive genfødt her eller i gudernes verden.

Det er nødvendigt at forsage verden og føre en asketisk tilværelse for at nå det ideale stadium. Med dette for øje indstiftede Buddha en munkeorden (*sangha*). Buddha udstedte i sin levetid talrige regulativer vedrørende ordenen. I begyndelsen indviede Buddha selv munkene. Senere overdrog han optagelsen af nye tilhængere i ordenen til sine munke.

Den, der søgte optagelse i munkeordenen, skulle som led i optagelsesceremonien (sanskrit *pravrajya*, pali *pabbajja*) skære hår og skæg af, iføre sig ordenens dragt, der bestod af tre gule klædningsstykker, og i nærværelse af en indviet munk tre gange fremsige den buddhistiske bekendelsesformular: „Jeg søger tilflugt hos Buddha, jeg søger tilflugt hos læren (sanskrit *dharma*, pali *dhamma*), jeg søger tilflugt hos ordenen (*sangha*)“. Efter optagelsen blev novicen undervist i

Bemalede dækplader af træ til nepalesisk håndskrift på sanskrit fra 1511. Illustrationerne gengiver scener fra betydningsfulde episoder i Buddhas liv.

læren og munkereglerne af indviede munke. Den egentlige indvielse (*upasampada*) fandt sted under højtidelige former, når novicen var 20 år gammel eller efter en prøvetid på mindst fire måneder.

Munkene skulle overholde ti forskrifter: ikke at dræbe, ikke at stjæle ikke at have kønslig omgang, ikke at lyve, ikke at indtage berusende drikke, ikke at spise på de forbudte tidspunkter (dvs. efter klokken 12 middag), ikke at overvære forestillinger med dans, sang og musik, ikke at anvende blomsterkranse, parfumer og salver, der tjener til udsmykning, ikke at bruge et højt eller bredt leje og ikke at tage imod guld og sølv.

En munk måtte kun have få ejendele: de tre klædningsstykker, der udgjorde hans dragt, et bælte, en tiggereskål.

en ragekniv, en nål og en si.

På ny- og fuldmånedage samledes munkene for at bekende deres forseelser. De 227 disciplinære ordensregler blev ved disse lejligheder læst op, og hver munk måtte tilstå de overtrædelser af forskrifterne, han havde begået. Alt efter forseelsens art kunne han midlertidigt eller for steds udstødes af ordenen.

Efter megen tøven gav Buddha tilladelse til, at også kvinder kunne optages i ordenen som nonner.

En person, der følte sig tiltrukket af Buddhas lære, men ikke ønskede at indtræde i munkeordenen, kunne slutte sig til det buddhistiske samfund som lægtilhænger ved at bekende sig til de 'tre juveler', dvs. Buddha, læren og ordenen. Han opbygger et fond af fortjenester, der

vil følge ham i de næste eksistenser, hvis han viser gavmildhed over for munkeordenen og overholder de fem første forskrifter der gælder for munkene, idet han dog må have et kønsliv inden for lovens rammer.

Buddhismens udvikling

Buddha udpegede ingen efterfølger, mens han levede. Inden sin død forkyndte Buddha for munkene, at hans lære skulle være deres vejleder for fremtiden. Det var derfor vigtigt at få fastslået, hvad Buddha havde forkyndt, mens han virkede. På et koncilium, der ifølge traditionen blev afholdt i Rajagriha (ca. 40 km sydøst for det moderne Patna) kort efter hans død, blev ordensregler og læretekster fastlagt. Der opstod imidlertid snart splid i menigheden, hvilket fik dannelsen af adskillige skoler og sekter til følge. Trods de interne stridigheder bredte buddhismen sig i de følgende århundreder med stor hast over hele Indien. En væsentlig del af æren for denne fremgang må tilskrives kong Ashoka (268-233 f. Kr.), der med stor iver ikke blot fremmede buddhismens udbredelse i sit vældige rige, men også sendte buddhistiske missionærer ud over landets grænser. Gennem missionsvirksomheden på Sri Lanka skabte Ashoka grundlaget for buddhismens senere udvikling til en verdensreligion.

Den eneste af de gamle buddhistiske skoler, der har overlevet, er *theravada* ('de ældstes lære'). Denne eksponent for den ortodokse lære lever i dag videre i buddhismen på Sri Lanka, i Myanmar (Burma), Thailand, Laos og Cambodja.

Den ortodokse theravadaskole mistede dog sin betydning i Indien før de to store heterodokse skoler: *mahasanghika* og *sarvastivada*. Mahasanghikaskolen dra-

ger en arhats ufejlbarlighed i tvivl. Den opfatter endvidere Buddha som et overnaturligt væsen, der er forsynet med et uendeligt legeme, og som besidder ubegrænset magt, alvidenhed og evigt liv. Buddhas optræden på Jorden er altså et fantasibillede. Tilhængerne af denne skole gør en arhat mere menneskelig og stiller Buddhaskikkelsen i et guddommeligt lys. Ifølge sarvastivadaskolen har elementerne (dharma) ikke kun momentan eksistens, således som theravadaskolen hævder. De er altid latent til stede, men manifesterer sig kun under visse betingelser.

Omkring Kristi fødsel var en ny retning, *mahayana* ('det store fartøj'), under udvikling i Indien. Mahayanatilhængerne angreb de gamle skolers intellektuelle munkeideal: En *arhat*, der kun stiler efter sin egen frelse. De gav de gamle skoler betegnelsen *hinayana* ('det lille fartøj'), dvs. en vej til frelse for de få. For en mahayanatilhænger er det religiøse mål at blive en *bodhisattva*, en kommende Buddha. Bodhisattvaen udskyder imidlertid sin egen indgåen i nirvana for at hjælpe sine medskabninger ud af genfødslernes strøm. De kendteste bodhisattva-skikkelser, bl.a. Avalokiteshvara, har guddommeligt status.

De to retninger har endvidere et divergerende syn på Buddhaskikkelsen. Den Buddha, der i theravadaskolens læretekster går fra sted til sted som tiggermunk og forkynder sin lære, opfatter vi som et menneske, ganske vist et menneske med usædvanlige egenskaber. Den Buddha, der i mahayanalitteraturen forkynder læren for 80 000 bodhisattvaer, er blevet et guddommeligt væsen. I mahayana optræder flere buddhaer samtidig i universet. Nogle af dem, f.eks. Amitabha, har deres egen kult. Mahayana er en reformbevæ-

gelse, der gør buddhismen mere rummelig. Den gør buddhismen til en religion, hvor almindelige mennesker, ikke blot munke, kan gøre sig håb om frelse. Forskningen har endnu ikke klarlagt det komplekse udviklingsforløb inden for buddhismen, der førte til den nye retning; men mahayana har utvivlsomt sine dybeste rødder i de to heterodokse hinayanaskoler, mahasanghika og sarvastivada.

Af de filosofiske skoler, der opstod inden for mahayana, er *madhyamika* og *yogacara* de vigtigste. De fik stor betydning for buddhismens videreudvikling i Indien. Udviklingen af den tredje store retning inden for buddhismen, *vajrayana* ('diamantfartøjet'), var i gang omkring midten af det første årtusinde e. Kr. Denne retnings skoler, de såkaldte tantriske skoler, har hentet deres filosofiske grundlag fra mahayana-filosofien. I deres læretekster udvikles sindrige ritualistiske systemer, der kan anvendes som en genvej til opnåelse af frelse.

De to seneste retninger, mahayana og vajrayana, ligger til grund for buddhismen i Bhutan, Tibet, Mongoliet, Kina, Japan og Korea. Efter en mere end

tusindårig blomstringstid tabte buddhismen terræn i Indien. Den blev fortrængt af hinduismen og den islamiske ekspansion. Efter 1200-tallet er den så at sige ikke længere i live i moderlandet, men har til gengæld vist sig livskraftig i store dele af det øvrige Asien.

Buddhismen har imidlertid fået en renæssance i Indien i midten af 1900-tallet. Mere end 3 mio. kasteløse hinduer er gået over til buddhismen på grund af B.R. Ambedkars bevægelse mod social uretfærdighed over for de kasteløse.

Studiet af den buddhistiske litteratur i Vesten fra midten af 1800-tallet skabte efterhånden en vis interesse for buddhismen også uden for den lærde verden. I bl.a. England og Tyskland blev der i begyndelsen af 1900-tallet stiftet buddhistiske foreninger. I Europa samlede interessen sig om theravadabuddhismen, mens mahayana altid har været i højsædet i USA. Landflygtige lamaer har siden 1960 formået at skabe interesse for tibetansk buddhisme. I både Europa og USA er der oprettet talrige centre, også i Danmark findes der flere centre for tibetansk buddhisme.

Denne artikel er skrevet til *Den store danske encyklopædi : Danmarks nationaleleksikon*. Hovedred.: JørnLund. 3. bind: bio-Canberra Gyldendal 1995.